

Новак Килибарда

Турски ускоци у народним епским пјесмама

Поред класичних ускока (хришћани из Турске који су ускочили и населили се на територије Аустрије и Млетачке Републике и одатле водили борбе против Турака), српскохрватска народна епика је опјевала још два типа ускока: **турске ускоке** (емигранти из Црне Горе који су ускочили у пограничне турске градове и укључили се у турске борбе против Црногораца) и **морачке ускоке** (хришћани са турских територија, највише из Херцеговине и Санџака, који су се прво населили у горњеморачком предјелу Љевиштима, а потом прешли у дробњачка села Малинско, Струг и Сироваци и са тих терена дјеловали као борци против Турака, — од средине XVIII вијека, када је почело њихово насељавање у Љевиштима, до 1858. године).

Несумњиво је да је Вук Караџић узео у обзир сва три поменућа типа ускока када је преводио за свој **Ријечник** лексему **ускок** на латински и њемачки језик: *der Entfprungene*, *Emingrant*, *exul*, *fugitivus*. Зато је помало чудно што **турски** и **морачки ускоци** нијесу до сада привукли пажњу испитивача српскохрватске народне епике.

Накнадно ускакање и класичних и турских и морачких ускока на територије са којих су емигрирали дало је традицији и народној књижевности главни материјал за обраду и тако условило да се утемељи појам **ускоци**, назив који су добиле све три врсте ускока по чину емигрирања, а не на основу накнадног ускакања на територије са којих су емигрирали.

* * *

Турске чете у крајишким градовима према Црној Гори биле су чешће оснажене ускоцима из Црне Горе. Петар Шобајић доказује да је било у турском Ник-

шићу почетком XIX вијека осамдесет кућа ускока из Црне Горе.¹ Слично стање било је у Скадру, Подгорици, Служу, Колашину, Клобуку и другим турским градовима према Црној Гори. Вук Караџић каже да су Црногорци морали „својим људима много што шта кроз прсте гледали ”јер се у народу говорило: „Док ми је Служа и Никшића не бојим се ни Сената ни икога другога”.² Вук објашњава и разлоге емигрирања Црногораца: „Кад се коме Црногорцу учини каква неправда и он се не може осветити, или кад он коме што учини а не може се бранити, он ускаче у Турке који га обично веома радо примају и сваку му помоћ указују...”.³ Владика Петар I Петровић писао је 1828. године никшићком капетану Мушовићу: „Од кад је српско царство нестало вазда је било ускоках из Херцеговине у Црну Гору и од Црне Горе у Херцеговину”.⁴

Ускоци из Црне Горе који су потражили склониште у турским градовима да би се не само осветили за учињену неправду, него и да би нанијели што више зла својим саплеменицима опјевани су у народним pjesмама.

Типичан представник турских ускока је Пејо Никчевић који је живио у вријеме владике Петра I. Владика му се у писмима обраћао као прваку племена Пјешиваца у Катунској Нахији. Кад је због увреде убио рођенога брата и ранио неколико рођака, на дан своје крсне славе, побјегао је у турски Никшић. Турци су га радо прихватили зато што се одмах почео такмичити са њиховим првим јунацима у локалним борбама са Црногорцима. Владика Петар I је убрзо савјетовао Пјешивце да Пеју све опросте, јер је знао да је то једини начин да се сачувају од његових упада и зулума. Пјешивци су прихватили владичин предлог, Пејо се вратио у Пјешивице и опет постао енергичан борац против Турака. Погинуо је од руке свога рођака коме је био крводужан.⁵

1 Петар Шобајић, **Никшић — Оногшт**, Београд, 1938, с. 89.

2 Вук Ст. Караџић, **Црна Гора и Бока Которска**, Београд, 1922, (СКЗ, бр. 161) с. 63.

3 Исто, 62.

4 Записи, VIII, Цетиње 1935, с. 356.

5 Петар Шобајић, **Пјешивци**, Српски етнографски зборник (Српска кр. ак.) књ. XXVII, Београд 1923, с. 330.

У пјесми **Осман капетан и Пјешивци**⁶ никшићки прваци закључују на дивану у хару капетана Мушовића, да је први јунак међу њима ускок Пејо Никчевић:

По
БЕ
ЉА

Пошто су се накитили вина,
о свачем се Турци заведоше,
ма све Турци зборе о јунаштву,
ко је бољи јунак, на крајини.
Рече ага Њухаревић Салко:
„Нема у нас бољег јунака
од ускока Пеја Никчевића”.
Све му аге ријеч пофермаше...

Осман капетан опомиње Турке да не треба имати велико повјерење у Никчевића. То ради врло смишљено да би, дирајући у Пејову агоналну плаховитост, што боље искористио његову предузимљивост у борби против Црногораца. После опомене Османа капетана Никчевић одмах купи чету да иде на своје Пјешивце.

Народни пјевач-пјесник окарактерисао је Пеја Никчевића не само на основу података из његове биографије, него и као познавалац менталитета емиграната из Црне Горе који су ускатали у Турску. Сачувани историјски извори показују да се више пута догађало да се ускок поврати у своје племе и поново укључи у борбу против Турака. Поједини такви повратници опјевани су као јунаци који су се истакли у борбама после повратка. Осман Гаврилов који се помиње у пјесми **Вук Томановић**⁷ потицао је из гласите човске породице Гардашевића. После некаквог племенског сукоба емигрирао је, потурчио се, и као ускок добио име Осман. Постао је турски барјактар и предводио чете на Црну Гору. Кад је намјерно завео у Цуце чету Турака и дојавио Црногорцима да их пресретну, све су му саплеменици опростили. Повратник Осман огласио се касније као енергичан јунак у борбама против Турака. Интересантно је да није мијењао турско име, па га и традиција и народне пјесме зову Османом. Треба поменути да је Гардашевић могао имати име Осман и прије турчења јер су често мајке давале дјечи турска имена, „и то из неког слијепог предрасудженија“ — како вели Његош у примјечанију **Огледала српског**.

Турски ускоци опјевани су у више пјесама као јунаци који су срчанији и предузимљивији него сами

6 Његош, **Огледало српско**, Београд (Просвета) 1951, бр. XXXV.

7 Исто, XIV.

Турци. На примјер, у пјесми **Два Балетића**⁸ Хамза-капетан пита „је ли била родила јунака“ да поведе чету на Чево.

Сви су Турци муком замукнули
а у црну земљу погледали,
ма не хоте два добра јунака,
Калабића Миња и Милета,
него Хамзу међу очи црне. . .

Калабићи подижу чету и гину, јер су Црногорци настојали да се прво њих ријеше, као непомирљивих противника и турских харамбаша.

У пјесми **Брзао света готова штета**⁹ помињу се Чевљани Драго и Томо као ускоци и турске харамбаше. У пјесми **Клоринда српска**¹⁰ предводи никшићке Турке, који војште на Морачу, ускок Хрнковић Паун. У пјесми **Овце Бајове**¹¹ ускок Томан Митровић упућује клобучког диздара Осман-агу на плијен у Црној Гори. У пјесми **Кула Караџића**¹² Смаил-ага Ченгић тражи добровољца који треба да му доведе хата од кога се у борби одвојио. Одмах се јавио „јунак добар родом Црногорац од Бјелица Горанов Михајло“. Овај исти Михајло Горанов у пјесми **Први ударац турски на Грахово 1836** моли мостарског везира да диже војску на Јакова Даковића, граховског војводу који се побунио.¹³

У поменутих пјесмама говори се о ускоцима из Црне Горе који нијесу примили ислам.

Велики број турских јунака који су опјевани у народним пјесмама, међу њима и најпознатији као Јашар Бабић и Сефер Пипер¹⁴ били су ускоци из Црне Горе или Брда. Међутим, ускоци који су примили ислам, засновали породице и прихватили регуларне норме турског живота не називају се у пјесмама ускоцима. Они се именују као Турци или „силне потурице“. За разлику од њих, ускоке који су примили ислам, али који се нијесу укључили у постојеће норме свакодневног живота у турским градовима, него су своје посто-

8 Исто, XXIII. Исти ускок се помиње и у варијанти **Балетићи** у Пјеванији С. Милутиновића, Лајпциг 1837, бр. 24.

9 **Огледало**, XXVII.

10 Исто, XXX. Исти ускок помиње се и у варијанти **Ускоци** у Пјеванији, бр. 174.

11 **Огледало**, XLVIII.

12 Исто, XLIX.

13 Вук Караџић, СМП, књ. IV, бр. 55.

14 Види пјесме XVI и XXI у **Огледалу**.

јаће поистовјетили са осветом која није имала мјере ни границе, народне пјесме називају **ускоцима**. Типичан примјер таквих епских јунака је Ускок Кариман.¹⁵ Вук Караџић вели: „Причају за неког ускока Каримана, који је увријеђен побјегао Турцима, потурчио се и једну по једну 27 црногорских глава одсјекао и однио“.¹⁶ Вук је дао дужу напомену уз пјесме о ускоку Кариману које је објавио у IV књизи. Подаци које је дао Вук у овој напомени слажу се са народном традицијом која још живи у Цуцама.

Кариман је био Живко Томановић из куће познатих јунака епских пјесама, и историјских личности, Вука Томановића и Никца Томановића — Никца од Ровина. Кад су га саплеменици увриједили и оскрнавили му крсну славу, ускочио је у Требиње и потурчио се. Није престајао са осветом све док су му Црногорци дошли главе. „И приповиједа се да је ишао по највише самосам у чету, па је Црногорце дочекивао из бусије” — вели Вук.¹⁷ У коликој су мјери овакви људи били затровани и разједени осветом најбоље показује народна пјесма:

Сада знате, моје аге драге,
какав бјеше соко Каримане!
Док бијаше ускок у Требиње,
све тамнице пуне каурина,
а на граду доста бјеше глава
од проклете ломне Горе Црне,
од каура нашијех душмана.
Саде неста соко-Каримана,
нама неста на бедему глава,
у тамници влаха Ђавољега:
а боље би, Турци браћо, било
да је двадест ага погинуло
од Никшића и од Корјенића,
од Требиња и турских крајина,
него један соко Каримане. . .¹⁸

Ускоци су добро познавали нарав Црногораца и особине појединаца, као и путеве и прилазе Црној Гори, па су их зато турске чете радо бирале за харамбаше. За разлику од Турака, могли су и појединачно да

15 Вук Караџић, СНП, IV, бр. 14 и 15.

16 Вук Караџић, Црна Гора и Бока, с. 62.

17 Вук Караџић, СНП, IV, с. 87.

18 Исто, бр. 15.

„иду у чету“, као што каже Вук. Племенски агон покренут идејом, мржњом и срџбом гонио је ускоке на крвожедно прегалаштво. Ови отпаднути људи били су, свакако, комплексније особе него што се показују у народној епизици. Народни пјевачи-пјесници указивали су кроз пјесме о турским ускоцима и на своју јуначку вриједност у коју су вјеровали, слиједећи тако свој агон који има исту основу као и агон ускока о којима пјевају. Из пјесама о **турским ускоцима** чује се пјевачева порука: да сте ви, Турци, јунаци као ускоци не би било нас Црногораца. Оваква порука је имала идеолошко-политички смисао, с друге стране, јер је указивала на домаћу неслогу и посљедице које су из ње произлазиле. Треба свакако нагласити да је и особита цијена јунаштва које је показано у обрачуњу са оваквим ускоцима, отпадницима опаснијим од Турака, представљала важан моменат приликом стварања ових пјесама и приликом прихватања пјесама од стране слушалаца. Тешко би се нашло друго објашњење постанка и популарности пјесама о **турским ускоцима**. Не би „можда, требало заобићи ни питање односа Црногораца према јунаштву као физичком квалитету и када је помјерено са етичке и политичке равни које регулишу норме вјере и обичаја. Неоспорно је да је и сам чин срчаности, и када није имао племенит циљ, морао бити запажен у Црној Гори. Ипак, рекло би се, да такав став према огољеном и осиромашеном јунаштву **турских ускока** није био основни иницијатор постанка и популарности ових пјесама. Он је само једна од компонената њихова постанка и популарности.

Никола I Петровић покушао је у пјесми **Хајдана**¹⁹ да створи умјетничке ликове **турских ускока**. Крајњи резултат његове намјере јесу осјенчени ликови — једнога турскога ускока који се покајао и вратио своме племену и једнога ускока који не бира средства да би се осветио за учињену неправду. Пјесму Николе I помињемо само зато што је она грађена на истинама о **турским ускоцима** које је пјесник упознао из народних пјесама, традиције и свога личнога искуства као дугогодишњи владар Црне Горе, у вријеме када су ускакања из Црне Горе у Турску и из Турске у Црну Гору била честа појава.

Турске ускоке не треба идентификовати са хришћанима који су били у турској служби као вољни помагачи Турака. Они се, такође, разликују и од мартолоза и од дербенџија. Вук Караџић констатује да су хришћани у херцеговачким крајевима према Црној Гори имали знатне повластице*, једно зато заједно с Турцима имају да се бране од Црногораца, и дру-

По
в
с
а

19 Никола I Петровић Његош, **Спјегови**, Цјелокупна дјела, књ. II, Цетиње 1969.

го зато да не би имали узрока да ускачу у Црну Гору".²⁰ Врло је карактеристичан сљедећи податак који је, такође, дао Вук: „Кад је 1820. године дошао у Никшић тугеџибаша Целалудин-паша да предводи војску против Црне Горе и нашао хришћане да обашка логорују у пољу, запита никшићког капетана каква је ово војска. Кад му је капетан одговорио „то су хришћани“, он у чуду гњевно повиче: „Како се може трпљети да је раја тако наоружана?“ Капетан му одговори: „Мора се трпљети, што без њих не би се ни ми ту могли одржати; они ми помажу да чувам границу“.²¹ Дакле, специфичне прилике на турско-црногорској граници условљавале су и специфичан начин живота и турских и црногорских бораца као и њихових помагача.

Херцеговачки хришћани који су били подручна раја и вољно помагали Турцима нашли су мјеста у народној епизици помињу се, али они, као појава, остали су испод нивоа епске теме. Народни пјевач — пјесник прецизно разграничава **турске ускоке** и подручне хришћане, и када су заједно у борби на истом задатку. У поменутој пјесми **Кула Карацића** Смаил-ага Ченгић вели:

Је ли влаха ал Турчина овђе,
ал ускока од Горице Црне,
ко ћ' уграбит хата рањенога —
честита ћу њега оставити.

Народна епика је поједине хришћане који су били помагачи Турака, као Петра Бошковића на примјер, уздигла до нивоа епских националних јунака, али не као вољног помагача Турака него као јунака који је стекао углед у борби против Турака када се указало погодном вријеме и повољна прилика. Наговјештаји јунаштва и одлучности Петра Бошковића, као борца против Турака, који се примјећују у пјесмама у којима се он помиње као вољни помагач Турака, представљају посебно питање које наука још није расвијетлила.²²

Закључак. Двије групе **турских ускока:** 1) емигранти из Црне Горе који нијесу примили ислам и 2) еми-

20 Вук Карацић, **Црна Гора и Бока**, с. 63.

21. Исто.

22 У сљедећим пјесмама помињу се хришћани као турски вољни помагачи: **Первић Батрић** (Вук, IV, 1), **Смрт Никца од Ровина**, (Огледало XXI), **Јуначка смрт**, (Огледало, XXV), **Паша од Грахова и Влашић Милан** (Вук, VIII, 10), **Смрт Смаил-аге Ченгића** (Вук, IV, 57, 58, 59), **Турци и ускоци** (Вук, VII, 64), **Права плата невјернику** (Вук, VIII, 9), **Ибра-**

гранти из Црне Горе који су примили ислам уклапају се у најшире значење појма **ускоци**, али, осим имена које су добили по чину емигрирања, немају, у историји и народној епизи, ништа заједничко са ускоцима који су се борили против Турака — **класичним** и **морачким ускоцима**.

О морачким ускоцима и народним епским пјесмама о њима говорићемо на другом мјесту опширније.

По
вє
ља

им-паша и Велестовци (Огледало, VI), **Удар на Вука Мандушића** (Огледало, VII), и многим другим.

У последње двије пјесме Петар Бошковић је дат као турски помагач, а у пјесмама **Петар Бошковић** (Огледало, XI) и **Петар Бошковић и Гавран барјактар** (Вук, IV, 47) истиче се његово јунаштво у борби против Турака.